

Branka Arh

VANDA EKL (1920. – 1993.)

Branka Arh, prof.
Tizianova 5
HR-51000 Rijeka
branka.arh@ri.t-com.hr

UDK 7(091)Ekl, V.
Prethodno priopćenje
Primljeno: 15. 9. 2011.
Prihvaćeno: 15. 10. 2013.

Knjiga o Vandi Ekl dug je povjesničarki umjetnosti koja je tijekom četiri stvaralačka desetljeća istraživala i valorizirala našu kulturnu baštinu i suvremenu likovnost, predstavila brojne hrvatske i strane likovne umjetnike, objavila više od 1.000 likovnih kritika i članaka, monografije o Radaušu, Kalini i Bahoriću, knjigu Gotičko kiparstvo u Istri, grafičku mapu Fluminensia, autorica je knjige Živa baština, izdane posthumno. Od 1952. do 1966. radila je kao asistentica, znanstvena i viša znanstvena suradnica Jadranskog instituta JAZU u Rijeci, danas Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU. Tijekom rada intenzivno se bavila znanstvenoistraživačkom djelatnošću, radila je na arhivskim i terenskim istraživanjima kulturno-povijesnih i umjetničkih spomenika na području Istre i Hrvatskog primorja, boravila na brojnim studijskim putovanjima. Njezin životopis i njezina bibliografija svjedoče o širini preokupacija u rasponu od gotike do suvremenosti, od slikarstva i kiparstva do graditeljstva i zaštite spomenika, o njezinu organizacijskom angažmanu u Naučnoj biblioteci u Rijeci, o njezinu velikom radnom ulogu u nastavničkom djelovanju i predavačkoj praksi kojom je naraštajima studenata približila umjetnost i ostavila dubok trag. Ugled utjecajnog stručnjaka i nedvojbenog autoriteta na svome području stekla je točnim analizama i sigurnim atribucijama. Svoj je sustav vrijednosti gradila na čvrstoj faktografiji i na sintezama u koje je ugradila humanističku širinu kulture, znanje i jasne kriterije. Kao čvrsta podloga struke ostaju njezine studije i sinteze, monografije i predgovori, pouzdani podaci o umjetnosti u Rijeci i Istri.

Gljučne riječi: *Vanda Ekl; povijest umjetnosti; kulturna baština; Rijeka; Istra; Hrvatsko primorje.*

Uvodna riječ

Vanda Ekl dobro je poznato ime naše suvremene povijesti umjetnosti i kritike. Knjiga o njoj predstavlja njene dosege i zasluge, kronologiju njezina rada i djelovanja, posebice na području likovnih umjetnosti. Upoznajemo je u onom najboljem,

u povijesnoj i u suvremenoj razini, u beskompromisnom zalaganju za očuvanje i obnavljanje kulturne baštine, posebice istarske i riječke. Silnom energijom ostvarivala je svoje projekte ističući važnost struke, protestirajući protiv političke moći i ideologije, koje su često upropaštavale kulturno naslijeđe.

Diplomirala je na Filozofskome fakultetu u Zagrebu (1946.), doktorirala u Ljubljani (1963.) disertacijom *Gotička plastika Istre*. Od 1952. je radila u Jadranskome institutu JAZU u Rijeci, od 1966. do 1976. bila je direktorica Naučne biblioteke, do 1981. redovita profesorica Fakulteta graditeljskih znanosti. Bila je jedna od središnjih osoba povijesti umjetnosti u Hrvatskoj, ne toliko brojem znanstvenih radova koliko radom na značenju struke. Pisala je o prošlosti, iznosila svoje stavove i razmišljanja, ali se spoznajom o vrijednostima naslijeđene baštine određivala za budućnost. Proučavala je umjetničku i kulturnu baštinu Istre, Hrvatskoga primorja i Kvarnerskih otoka (u prvome redu Rijeke i Opatije) te Gorskoga kotara. Napisala je niz znanstvenih radova o istarskoj srednjovjekovnoj skulpturi, uz ostalo, o gotičkom raspelu u župnoj crkvi u Piranu, o kipovima Madone u Vrsaru, Boljunu, Labinu, Završju, o poliptihu u crkvi sv. Franje u Puli, o kipovima svetaca i zaštitnika. Obuhvatila je i propovjedaonice, korska sjedala, kustodije i sav gotički plastični inventar. Istraživala je i gotiku u Rijeci, pisala je o raspelu u crkvi sv. Vida, o trsatskoj Madoni, o freskama u crkvi sv. Jeronima, zatim o riječkim utvrdama, o glagoljskoj baštini, o riječkim glagoljskim ispravama i tiskari Šimuna Begne Kožičića. Bila je suautorica stalne izložbe *Glagoljica* u Naučnoj biblioteci u Rijeci (1968.).

Od 1953. neprekidno je pratila i poticala likovna zbivanja, posebice riječke regije, objavila je više od tisuću likovnih kritika i članaka o problemima suvremene hrvatske umjetnosti u tridesetak periodika. Osmislila je i realizirala brojne samostalne i skupne izložbe hrvatskih i stranih umjetnika. Autorica je monografija o umjetnicima (Radauš, Kalina, Bahorić), niza kataloga izložaba, kataloga *Mediterranski kiparski simpozij u kamenu 1969 – 1979* (Zagreb, 1980.) te izbora likovno-povijesnih ostvarenja s temom grada Rijeke (grafička mapa *Fluminensia*, Rijeka, 1989.).

Njezina pisana ostavština ponajbolji je pokazatelj njezinih odlika – opsežnog znanja i iznimne sposobnosti istraživanja utemeljene na znanosti i suptilnosti, iskustvu i znanju, otvorenosti prema tradiciji i suvremenosti. Njezin životopis i njezina bibliografija svjedoče o širini preokupacija u rasponu od gotike do suvremenosti, od slikarstva i kiparstva do graditeljstva i zaštite spomenika, o njezinu organizacijskom angažmanu u Naučnoj biblioteci, o njezinu velikom radnom ulogu u nastavničkom djelovanju i predavačkoj praksi kojom je naraštajima studenata približila umjetnost i ostavila dubok trag.

Autorica je pedesetak znanstvenih radova objavljenih u izdanjima HAZU i drugim edicijama. Svoj je sustav vrijednosti temeljila i gradila na čvrstoj faktografiji i na sintezama kojima je pokazala utemeljenost svojih postavki, širinu znanja, otvorenost gledanja i sposobnost promicanja pluralističkog istraživanja. Usvojila je metodičnost i analitičnost postupka, uspostavila je standardnu metodologiju. Ispisivala je uz to posve osobnu interpretaciju. Njegovala je stil izražavanja (u osobnu dimenziju njezina životopisa spada i poznavanje glazbe, književnosti, vladanje jezicima). Takvim je pristupom stekla ugled utjecajnog stručnjaka i nedvojbene autoriteta na svome području te je pridonijela afirmaciji hrvatske kulture i znanosti. Osobito su je zanimala interpretacije onih fenomena koji su izravno utjecali na hrvatske prostore.

Istraživala je na nekoliko područja: Istra (istarsko gotičko kiparstvo); Rijeka (riječko gotičko slikarstvo i kiparstvo, riječke glagoljske isprave, riječke kule, toponomastika grada Rijeke, inkunabule u Rijeci, riječki Stari grad, riječko moderno graditeljstvo, urbanističke analize, razvitak riječkoga visokog školstva); Liburnija (opatijske teme, lovransko srednjovjekovlje, spomenici srednjovjekovnoga kiparstva i slikarstva na tlu Liburnije); Hrvatsko primorje (o senjskoj glagoljskoj tiskari, o kasnogotičkom mrežastom svodovlju na Krku); Gorski kotar (goranske slike i slikari, goranska poetika u drvu); likovne monografije (Vanja Radauš, Ivo Kalina, Belizar Bahorić); više od tisuću likovnih osvrti i kritika suvremenih likovnih umjetnika. U sve je te radove ugradila humanističku širinu kulture, znanje, jasne kriterije, osobnost i snagu znalca.

U proučavanju i zaštiti nacionalne spomeničke baštine pratila je znanstveni pristup Karamana i Preloga. Uzori uglednih profesora pomogli su joj u istraživanju, ali je nisu priječili u kritičkom stavu prema nekim njihovim postavkama. Nije prihvaćala gotove predloške, radije se opredijelila za teži put – traženje specifičnosti, osebujnih posebnosti. Ugled ozbiljne znanstvenice stekla je predanim radom, visokom znanstvenom razinom, sigurnim atribucijama i točnim analizama. Kao čvrsta podloga struke ostaju njezine studije i sinteze, monografije i predgovori, pouzdani podaci o umjetnosti u Rijeci i Istri. Sustavnim istraživanjem mnogih neobrađenih poglavlja odužila se sredini, u najvećoj mjeri ispunila obveze podržavajući vertikalnu i žar koji je iskazivala u dokazivanju.

Istra kao poticaj

Monografsko djelo *Gotičko kiparstvo u Istri*¹ (autoričina doktorska disertacija, 1963. u Ljubljani) prva je sinteza istarske gotičke umjetnosti i velik doprinos našoj

¹ Vanda Ekl, *Gotičko kiparstvo u Istri*, Grafički zavod Hrvatske, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982., str. 68. Istodobno je tiskano i englesko izdanje.

i europskoj znanosti. Sabire njezino dvadesetogodišnje istraživanje gotičke plastike u Istri kojim je otkrila nepoznate stranice naše prošlosti. Velik dio umjetničke građe tek je tada pronađen, prepoznat, fotografiran, evidentiran i obrađen. Neke je skulpture otkrivala po crkvama, grobnim kapelicama, tavanima kuća, u podrumima i u spremištima, stručno i znanstveno ih obradila te je broj do tada poznatih 17 plastika gotičkoga kiparstva u Istri povećala na 145.

Unutar okvira i standarda europske gotike istaknula je lokalna obilježja radionica i individualne značajke domaćih meštara, dala je važnost i značenje regionalnom izrazu rane i kasne gotike u Istri i na tome gradila dokaze autentičnosti i izvornosti istarske gotičke skulpture. Malo je majstora ostavilo tragove uklesane ili urezane datacije ili svoga imena. Identitet istarskih domaćih majstora, klesara i rezbara najčešće je bilo moguće odrediti jedino na temelju njihovih radova. Zapažala je u obradbi njihovu tešku ruku i njihovu kiparsku misao zaustavljenu u prostoru između umjetničkoga i obrtničkoga. Često je umjesto imena stavljala oznaku radionice: koparske, ljubljanske ili labinske (labinskoj radionici pripisala je dvije Madone iz Labina, od kojih je jedna nestala, Madonu iz Šišana i Madonu iz Plomina). Čuveni pulski poliptih, najreprezentativnija gotička plastična umjetnina u Istri, pripisivao se Jakovu iz Pule, ali ga je Vanda Ekl pripisala Vivarinijevu krugu.

Samo je iskusno oko stručnjaka moglo odrediti pripadnost ruci, radionici, umjetničkom krugu, utjecajima, prepoznati domaće majstore koji su njegovali romaničku tradiciju, a gotiku teško prihvaćali. Posao razvrstavanja po podrijetlu, stilskim obilježjima, utjecajima i kvaliteti te svrstavanja u stilske, vremenske i vrijednosne grupe otežavali su joj uvezeni kipovi (često prvorazredne kvalitete) koje je trebalo izdvojiti od onih nastalih u domaćim radionicama, često s retardacijama, oslonjenih na tradiciju. Ostavština domaćih meštara neujednačenih je stilskih obilježja i vrijednosti, no Vanda Ekl znala je uočiti vrijednost domaće skulpture mjerenu ne samo estetskim kriterijima već i životom kraja i vremena u kojemu je djelo nastalo.

Bogatu i složenu građu razvrstala je u nekoliko krugova, slijedom vremena nastanka i stilskih obilježja. Obuhvatila je: raspela, Madone s djetetom, drvene i kamene figure svetaca zaštitnika i biskupa, Pietà, poliptihe, korska sjedala, propovjedaonice, reprezentativne nadgrobne ploče, kustodije i svodove kao gotički klesarski inventar. Zaokružila je svoje spoznaje sređujući metodično djelo po djelo, od pojave najranijih gotičkih elemenata u 13. stoljeću na ciboriju porečke Eufrazijane preko ranogotičke propovjedaonice iz Dvigrada, boljunske Madone, Madone s djetetom iz Labina, pulskog poliptiha i bujske Madone u adoraciji do

kasnogotičkih značajki izrezbarenih korskih sjedala s ornamentalnim motivima i reprezentativnih nadgrobni ploča visoke zanatske vještine. Svako je djelo predstavljalo problem za sebe i temu kojoj se posvetila svom svojom erudicijom. Poznavanje regionalnih talijanskih, slovenskih i istarskih škola omogućilo joj je nalaženje onih niti koje su je dovele do stilskih i morfoloških rezultata, prepoznavanja i atribuiranja.

Obradila je najranije sačuvane gotičke elemente vezane uz crkvenu arhitekturu na istarskoj obali koji sežu u 13. stoljeće (ciborij u Eufrazijevoj bazilici u Poreču, nastao po uzoru na venecijanski u crkvi sv. Marka). Prijelomni trenutak koji najavljuje afirmaciju gotičkog duha obrazložila je analizom propovjedaonice u župnoj crkvi sv. Silvestra u Kanfanaru (potječe iz bazilike sv. Sofije u Dvigradu, 1. polovica 14. stoljeća). Otkrivala je pojedinosti, učila nas je gledati i doživjeti gotičku skulpturu. Uz nužnu znanstvenu obradu, nastojala je građu približiti čitatelju i motritelju, iznijeti teškoće, nedoumice i uzbuđenja što se javljaju kod identifikacije djela. Stoga njezino štivo nije šturo nabranje znanstvenih činjenica. Čitača podjednako osvajaju njezine detaljne analize i živopisni povijesni opisi vremena i mjesta kojima se bavila.

U nizu istarskih Bogorodica išitala je strane odjeke na domaćem tlu i izvorna obilježja, sudare različitih koncepcija mekog stila (sjevernjačkoga ili južnjačkoga podrijetla) i degradacije u odjecima, koncepcijsku logiku i pojednostavnjeni pristup domaćih majstora. Svoje interpretacije temeljila je na impostaciji tijela, sustavu nabora i pokreta, rasporedu masa, tijeku linija, tipovima i izrazima lica, artikulaciji odjeće, odnosu majke i djeteta te na brojnim pojedinostima kojima je išitala značajke mekog stila, uspoređujući i povezujući, gradeći sintezu zaključaka.

Najzanimljivija (i najzahtjevnija) bila su njezina komparativna istraživanja. Na pulskom poliptihu iz druge polovice 15. stoljeća koji pripada krugu venecijanskih utjecaja trebalo je utvrditi lokalni razvojni slijed, radioničku tradiciju te morfološko-stilske dodire s istarskom plastikom. Razabrala je na njemu neka obilježja furlanskog podrijetla (nabiranje odjeće svetaca, uglasti, kvadratni ili trokutni lomo- vi), dovela u vezu s velikim poliptihom braće Vivarini u Bologni, ali se nije složila s tvrdnjom L. Testija da je pulski poliptih nastao po nacrtu i predlošcima Antonija Vivarinija. Vivarinijevski utjecaj prepoznala je i u bujskoj Madoni. Suptilnim opisom koji odudara od znanstvenog stila i racionalne pobude, a osvaja prisnošću, emotivnošću i iskrenošću, izrazila je svoj doživljaj toga kipa.

Rezultati su potvrdili znanje, osobnost u izražavanju, suptilnost kojom je prilazila građi, lakoću povezivanja i sintetiziranja. Zaokružila je veliku vremensku i

stilsku umjetničku dionicu u Istri, od porečkog ciborija u Eufrazijani (2. polovica 13. stoljeća) do prijelaza u barok (kraj 15. stoljeća). Njezini tekstovi donose bogatstvo podataka, ali i živu sliku oblika, prostora i vremena.

Riječke teme

Vanda Ekl ukazivala je na potrebu poznavanja vlastite umjetničke baštine, svjesnosti njezine vrijednosti i značenja. Desetljećima je proučavala povijest Rijeke, istraživala, pratila, vrednovala i rješavala atribucijske zagonetke, obrazlagala i promovirala znanstveni i kulturni život iznoseći *neiscrpne istine o drevnosti i opstojnosti života na njezinim prostorima*. Pisala je s respektom o riječkoj prošlosti (prije nego što je postala mediteransko trgovačko i industrijsko čvorište), razotkrivala pozornicu događanja, *ugodaj spomena* utisnut u vrijeme nazivima mjesta i imenima ljudi, neprekinuti povijesni hrvatski trag *ispresijecan teškim epizodama*, razigravala maštu spajajući ono davno sa sadašnjim.

Njezine riječke teme sabire knjiga *Živa baština*². Sadrži odabir njezinih već objavljenih tekstova, nepovezanih temom ni vremenom, ali jasno istaknute zadatke: zauzeti stav prema prošlosti grada Rijeke, ukazati na važnost prepoznavanja grada, njegova povijesnog i kulturnog naslijeđa, predočiti potpune slike zbivanja. Sabrani tekstovi upućuju čitatelja na hod kroz dugi vremenski slijed, od izgradnje i narastanja do stvaralačke samosvojnosti i uklopljenosti grada na Rječini u hrvatske i europske prostore. Svojim sadržajem knjiga otvara široka polja autoričnih znanstvenih interesa, na jednome mjestu prikuplja njene objavljene članke, rasprave i eseje. Prvi dio, *Svjedočanstva o gradu*, uključuje tri teksta: o povijesnoj toponomastici grada, o srednjovjekovnim utvrdama i o svrsi revitalizacije spomeničkog naslijeđa. Drugi dio, *Kulturna tradicija i umjetnost*, svjedoči o glagoljici i počecima tiskarstva u Rijeci, o glagoljskim sudbenim spisima, o počecima visokoga školstva te o gotici u Rijeci. U obje cjeline odražava se njezin odnos prema gradu u kojemu je živjela i djelovala zalažući se za očuvanje vrijednosti starina, afirmirajući baštinu. Premda je nailazila na nerazumijevanje, premda se njezina bitka s vjetrenjačama ponekad činila uzaludna, njezin rad uokviruje jedno razdoblje u riječkome kulturnom životu (uz Branka Fučića, Radmilu Matejčić i Borisa Vižintina) i unutar hrvatske povijesti umjetnosti.

Prilozi Vande Ekl o riječkoj povijesnoj toponomastici potaknuti su željom i potrebom da se utvrdi, dokaže i zaključí narodnosna struktura na riječkome

² Vanda Ekl, *Živa baština. Studije i eseji*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1994. Biblioteka Fluminensia, sv. 5.

području. Temeljeni su na podacima, zapisima, državnim spisima, katastarskim mapama, zemljopisnim kartama. Rezultat su pedantnog arhivističkog istraživanja i korištenja više znanstvenih disciplina te će nastavljačima rada na riječkoj toponimiji i onomastici biti važan metodološki primjer i zamjetna dokazna građa o podrijetlu i značenju imena mjesta i osoba. Utvrdila je da gotovo svi stari nazivi u području grada Rijeke i okolice pripadaju hrvatskom jezičnom području³. Bitan segment hrvatske toponomastike u Rijeci jesu i nazivi kula (Sokol-kula, kula sv. Jeronima, kula Lešnjak, kula sv. Marije, Slogin-kula, Kirin-kula, Sjeverna ili gornja gradska vrata), koje su u svim spisima zabilježene hrvatskim imenima, a spominju se već u prvim srednjovjekovnim ispravama iz 13. i 14. stoljeća kao uporišta obrambenog sustava. Vanda Ekl pomno je obradila sve gradske utvrde, priložila stare grafičke prikaze, sačuvane crteže, nacрте, vojne planove, rekonstrukcije, izvješća i arhivske podatke sve do 18. stoljeća, kad su utvrde izgubile svoju obrambenu ulogu jer se gradsko područje proširilo izvan zidina, kad Rijeka više nije bila utvrđeni grad. Taj segment njezina istraživačkog djelovanja vjerodostojan je i uvjerljiv u utvrđivanju nazivlja, njegovu nastajanje i trajanje, izvornosti i neposrednosti. Dokumentaristički pristup naslonila je na izdanja *Cadastre national de l'Istre* te *Index patrimonique* Jadranskog instituta u Sušaku 1946. (danas Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci).

Brojni su tekstovi Vande Ekl o *Starome gradu*, za Riječane i danas bolnoj temi koja priziva teške pogreške, promašaje i propuste s trajnim posljedicama. Njezin pristup riječkome spomeničkom naslijeđu i Starom gradu ističe odgovornost pred svijetom i pred budućnošću.

Naglašavala je apsurdnost prijedloga o neboderskoj izgradnji na ovom prostoru kao i neshvatljivost izjave prvoga poslijeratnoga gradonačelnika da bi *Stari grad zbog oštećenosti i neprikladnosti za suvremene životne zahtjeve, trebalo pretvoriti u prostrano parkiralište*⁴. Upućivala je na ono što bi trebalo, sugerirala rješenja i mogućnosti. Pri svakoj intervenciji u povijesno biće riječkoga Starog grada iskrsavala su pitanja, problemi, dvojbe i kušnje, kako sadašnjost skladno ugraditi u povijesno urbano tkivo a zadržati identitet? S ogorčenjem je, primjerice, pisala o nepoštivanju prostornih vrijednosti i oduzimanju životnog prostora Riječanima pri izgradnji objekta robne kuće Korzo te pretvaranju Delte u parkiralište, o gradu uz more koji nema mora, ali je s radošću bilježila prvi pokušaj da se riječkom Sta-

³ Vanda Ekl, Historijska toponomastika grada Rijeke i distrikta, 1-3 (*Starine*, 1959., 49; 1960., 50) i Zagrad-Pomerio (*Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci*, 1961.-62., 6/7).

⁴ Vanda Ekl, *Živa baština. Studije i eseji*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1994., Biblioteka Fluminensia, sv. 5., str. 8-9.

rom gradu vrati ugodajni sadržaj fontanom Igora Emilija. Njegove projekte zgrada Adriabanke i Građevno-projektog zavoda navela je kao primjere kako volumen korespondira s prostorom u koji je integriran, kako se podređuje izvornim obilježjima starogradske arhitekture i usuglašuje s okolnim naslijeđem.

Zalaganje Vande Ekl za povijesnu spomeničku jezgru Rijeke odvijalo se na razini osvještavanja, ukazivanja, povezivanja pojedinosti, oživljavanja događaja i prizora. Predlagala je rješenja, kritizirala s obrazloženjem, upozoravala na *maćehinski odnos grada prema spomeniku vlastite hrvatske srednjovjekovne povijesti i prema dokumentu svojega drevnog podrijetla i urbane kulture*, na nenadoknadivost i nepovratnost stvari koje odlaze.

Riječka glagoljska ostavština

Druga cjelina knjige *Živa baština* predočava kulturnopovijesne dosege Rijeke kroz stoljeća njezina trajanja. Vanda Ekl znala je prepoznati kulturne naslage Grada. Ukazivala je na presudne povijesne trenutke, primjerice na početke tiskarstva i na značenje činjenice da je prva knjiga koja je tiskana u Rijeci tiskana glagoljicom. Riječku glagoljsku tiskaru Šimuna Begne Kožičića, biskupa modruškoga, koja je djelovala u Rijeci 1530. i 1531.⁵, smatrala je prvorazrednim i temeljnim događajem u kulturnoj povijesti Rijeke i *dragocjenom karikom u lancu tiskarskih napora i glagoljske tiskarske djelatnosti u nas*⁶. Njezin prilog riječkoj glagoljskoj ostavštini jesu i dvije glagoljske isprave iz 16. stoljeća⁷ pronađene u sudskom arhivu među spisima građanskih parnica, važni dokumenti koji svjedoče o uporabi glagoljice u pravnoj službi. Vođenje Naučne biblioteke u Rijeci (1966. – 1976.) urodilo je likovnim

⁵ *Djelatnost je ove tiskare bila intenzivna i plodna: u svega dvije godine, 1530. i 1531., objavila je – koliko je do sada poznato – čak šest glagoljskih knjiga... Prvo izdanje tiskare bilo je vrlo vjerojatno „Bukvar“ koji je odgovarao po sadržaju latinskim abecedarijima što su služili za vježbe u čitanju i učenju molitava... Prva riječka tiskana knjiga na kojoj postoje podaci o tome gdje je i kada izdanje štampano, jest „Oficij rimski“, Bogorodičin oficij s litanijama, psalmima pokornim i oficijem za mrtve. (Vanda Ekl, Nezaobilazni međaš, *Vjesnik*, 16. 12. 1980.)*

⁶ Najveći tiskarski pothvat radionice bilo je bogato opremljeno izdanje *Misal hrvacki*, tiskan u dvije boje (crvenoj i crnoj), ukrašen glagoljskim inicijalima i drvorezima. Slijedila su još tri izdanja: *Knjižice krsta* (obrednik), *Knjižice od žitija rimskih arhijereov i cesarov* (povijest života rimskih papa i careva) te zadnje poznato izdanje *Od bitija redovničkoga*.

⁷ Prva je iz 1562. Potpisao ju je riječki vikar dr. Liberanta Jampikula. Odnosi se na postupak što ga je u riječkom sudu pokrenuo riječki krojač Šimun Ruglević protiv kastavskog građanina Martina Bratkovića. Druga glagoljska isprava, dopis grobničkoga satnika Kiršića, na hrvatskome jeziku, pisan glagoljicom, potječe iz 1585. Nalazi se uz opsežan sudski materijal parnice o ostavštini Ivana i Jelene Grohovac.

izložbama vezanim za knjigu⁸, ali i izuzetno važnom izložbom glagoljske baštine, opsežnim, složenim i vrlo bitnim projektom koji je zahtijevao puno snage, upornosti i znanja, iza kojega stoji dvadesetogodišnje istraživanje dr. Vande Ekl i dr. Branka Fučića. Izložba *Glagoljica* otvorena je krajem 1968. u Naučnoj biblioteci u Rijeci. Bilo je to prvo sustavno predstavljanje najnovijih rezultata istraživanja te velike teme kojom je Rijeka ušla u okvir jedinstvenoga tisućljetnoga iskustva naše pismenosti. Ovaj, za Istru, Primorje i Hrvatsku, napose za riječku kulturu, izuzetno važan kulturni događaj, s moćnim i uvjerljivim znanstvenim i kulturnim odjekom, objelodanio je dokaze ukorijenjenosti, rasprostranjenosti i kontinuiteta u dugom vremenskom slijedu⁹.

Pratila je i bitne trenutke iz prošlosti *riječkoga školstva*, od tradicije glagoljaštva i pismenog traga prvog podučavanja iz 1437. iz glagoljaške kaptolske crkve sv. Marije. Podsjetila je na bitne činjenice koje kazuju o kulturnoj ustrajnosti i neprekidnim naporima u obrazovanju na riječkome tlu¹⁰: otvaranje isusovačke škole u Rijeci 1627., povelju Ferdinanda II. isusovačkom kolegiju u Rijeci 1633. (godina koja se smatra početkom visokog školstva u Rijeci), utemeljenje „studija filozofije i moralne teologije“ 1724., podatak o nautičkom studiju iz 1726., djelovanje Kraljevske akademije 1773. – 1780. te Mađarske kraljevske eksportne akademije početkom 20. stoljeća.

Vanda Ekl zadužila nas je, prije svega, ozbiljnošću svojih sudova i interpretacija. Visoku stručnu razinu nose njezini tekstovi o *gotici u Rijeci*: o jedinjoj riječkoj srednjovjekovnoj freski u gotičkoj kapeli crkve sv. Jeronima (fragment tipičnog

⁸ Umjetničke ilustracije Cvijete Job, 1968., Odabrani listovi poezije Zdenka Balabanića, 1968., Slikarstvo optužbe i borbe Heinricha Ehmsena, 1972., Crteži Vanje Radauša, 1972.

⁹ *Progovara kroz nju* (glagoljicu) *domaće tlo, pučki duh koji se objavljuje kod graditelja u njegovom shvaćanju prostora, kod klesara u njegovom smislu za sažeto plastično oblikovanje, kod slikara u njegovom osjećaju za pripovjedačku zornost. Otkriva nam se intimna povezanost između svih ovih vidova umjetnička izraza koji su nikli i rasli iz istih preduvjeta tla i života, iz istog društvenog i narodnosnog korijena... Kad u njoj prepoznavamo neke vjekovima do danas žive konstante našeg tla, onda ova velika baština doista prestaje biti samo predmet koji zaokuplja naučnu pažnju. Ona je dokument koji svojim životnim prizvukom pobuđuje ljudsko razumijevanje i prisne dodire s vlastitom tradicijom.* (Vanda Ekl, *Izložba glagoljice – zbir tragova tisućljetne kulture, Novi list*, 4. i 5. siječnja 1969.)

¹⁰ *Imamo međutim potvrdu da je Rijeka kao razvijen grad imala u XV. stoljeću i laičku gradsku školu kakve se u nas javljaju od XIII. stoljeća dalje... Kada se gimnazija 1633. upotpunila, izdao je Ferdinand II. 31. srpnja te godine povelju isusovačkom kolegiju (izvornik je pohranjen u Pomorskom i povijesnome muzeju u Rijeci, a prijepis iz 1680. u Arhivu Hrvatske u Zagrebu), u kojoj uz opće pogodnosti i potvrde prava vlasništva gospoštija Kastav, Veprinac i Mošćenice, prava na kolegij, sjemenište i crkvu u Rijeci – daje i prava koja dobiva studij i studenti, dopušta nam da taj nadnevak smatramo pravnim datumom početka visokoga školstva u Rijeci.* (Vanda Ekl, *Živa baština. Studije i eseji*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1994., Biblioteka Fluminensia, sv. 5., str. 199-202).

kasnogotičkog biljnog motiva u sakristiji augustinske crkve sv. Jeronima označila je kao jedan od prvih primjera fresko-slikarstva u Rijeci i kao specifičan stilski motiv koji se krajem 15. i početkom 16. stoljeća javlja u južnim alpskim krajevima, o riječkoj Pietà (Vesperbild), o gotičkom kipu iz Kastva koji je povezala s furlanskim krugom, o trsatskoj Madoni na kojoj je razlagala prožimanje sjevernjačkih i mediteranskih značajki i degradaciju mekog stila te, ponad svega, o raspelu iz crkve sv. Vida u Rijeci. Prva je odredila kulturnopovijesno i umjetničko značenje toga ranogotičkog raspela (vjerojatno uvoznog) sa svim strukturnim pojedinostima, anatomskom obradbom, posebnostima, s elementima koji upućuju na prostorno, vremensko i stilsko određenje (između romaničkih značajki i stilskih oznaka gotičkoga bolnog tipa). Dataciju je s *najvećom sigurnošću* postavila u prvo desetljeće nakon 1300. Zaključku je dodala pregled povijesnih izvora i usmenu predaju o raspelu.

Liburnijske teme

Velik dio svoga znanstvenog rada posvetila je Opatiji, njezinu prošlom i sadašnjem kulturnom životu, sagledanom kroz sve aspekte, s pogledom na naslijeđeno, učinjeno i propušteno. Pisala je o prožetosti života i kulture, o likovnoj kulturi u gradu i njezinu predstavljanju, o kriterijima i neshvatljivu ravnodušju, pasivnosti, nezainteresiranosti za oblike njezina poticanja, a istodobnom otvaranju prostora lažnim vrijednostima. Razumijevajući pod likovnom kulturom mjerila i kriterije svih vidova života i čitav niz estetskih informacija, od komunikacijskih znakova preko opreme interijera i eksterijera do izloga, natpisa, rasvjete i plakata, isticala je društvenu obvezu da se oko čovjeka stvori skladan životni prostor, da se na sve što čini svakidašnji život primijene estetska mjerila i vrednovanja. Osobito se u svojim napisima zalagala za Opatiju bez kiča i za oslonjenost na hrvatske izvore koji su već vrlo rano postojali na tome području. Vodila je Katedru Čakavskog sabora, na kojemu je otvarala teme s liburnijskog područja, što je urodilo izdanjem šest zbornika *Liburnijske teme*. Zbornici sabiru građu sačuvanu u naslagama tla, u spomeničkom naslijeđu, u društvenom, povijesnom, umjetničkom, etnografskom i aktualnom kretanju i određenju. Na znanstvenim skupovima Čakavskog sabora u Opatiji sudjelovali su eminentni stručnjaci. Katedra je proučavala, vrednovala, usmjeravala i afirmirala samospoznaju i bitnosti cjelokupne slike ovoga kraja. Skupovi su ostvareni u suradnji s institucijama JAZU te Sveučilišta u Zagrebu i u Rijeci. Ističu se tekstovi Vande Ekl o lovranskom srednjovjekovlju i vološčanskom

prostoru¹¹. Crkvu sv. Roka u Voloskom istaknula je kao jedinstveno kulturno-povijesno svjedočanstvo vezano uz same početke naseljenja toga prostora, od prvorazrednog značenja za identitet naselja koje se odlikuje autentičnom urbanom strukturom.

Likovna kritika

Posebno poglavlje znanstvenog rada Vande Ekl čini *likovna kritika*. Kroz četrdeset godina bavljenja likovnom kritikom objavila je oko tisuću tekstova u tridesetak časopisa i novina. U vrednovanju likovnog djela na samom je početku postavila onaj dublji zahtjev za ljepotom koji može obogatiti svakog čovjeka. Svojim analizama otvarala je poglede na umjetničko stvaranje, učila nas gledati i vidjeti, nastojala proširiti vizualni način mišljenja, približiti umjetnost jednostavnom interpretacijom umjetničkih djela. Važnim likovnim opusima sa sigurnošću je odredila mjesto u suvremenoj hrvatskoj umjetnosti. Gotovo i nema važnijeg riječkog i hrvatskog umjetnika u drugoj polovici 20. stoljeća o kojemu nije pisala. Promicala je autore, ali i suvremene likovne tijekove, zadržavajući se na svakoj pojedinosti koja bi mogla otvoriti nova saznanja i donijeti nove zaključke. Učila nas je objektivno cijeniti naše likovne vrijednosti i naš povijesnoumjetnički prostor. Slikarskom i kiparskom djelu prilazila je sa svih aspekata naglašavajući važnost *punog pristupa umjetnini, kontakta koji angažira publiku i kritičara*. Smatrala je da likovna kritika treba polaziti od individualnosti umjetnika koji likovnu stvarnost djela iskazuje kao novu spoznaju, likovnu i ljudsku, te od razine recepcije likovne publike (različita senzibiliteta, vizualnog i doživljajnog iskustva) u kojoj se likovni čin *na neki način dovršava*. Nije prešućivala loše niti je zatomljivala dobro, nije izbjegavala upozoriti na negativnosti i nepovoljne ocjene autora i izložaba, ali je u svemu tražila i nalazila mjeru profesionalnog i ljudskog. Tijekom četrdeset godina bavljenja znanstvenim radom i likovnom kritikom objavila je oko tisuću tekstova u tridesetak časopisa, zbornika i novina¹². U krug njezinih interesa ušle su najrazličitije likovne i kulturne teme: prikazi suvremene likovne umjetnosti, neistražena djela spomeničke vrijednosti u Istri, zapisi iz teorije likovnih umjetnosti, arhitekture

¹¹ *Iz lovranskog srednjovjekovlja, Zbornik radova „Liburnijske teme“, Katedra Čakavskog sabora, Opatija, 1987., knj. VI, str. 191-201.*

¹² *Bulletin JAZU, Jadranski zbornik, Starine, Ljetopis JAZU, Starohrvatska prosvjeta, Peristil, Slovo, Liburnijske teme, Slovensko morje in zaledje (Kopar), Zbornik radova fakulteta graditeljskih znanosti Sveučilišta u Rijeci.* Likovne kritike i prikaze objavljivala je u brojnim časopisima i novinama. Izdvajamo: *Republika, Život umjetnosti, Dometi, Oko, Izraz, Sinteza (Ljubljana), Umetnost (Beograd), Novi list, Vjesnik, Vjesnik u srijedu, Pomorstvo, Borba, Glas Zadra, La voce del popolo, Telegram, Čovjek i prostor, Riječka revija* i dr.

i urbanizma, kulture i turizma, hortikulture, kiča, zapisi iz primijenjene umjetnosti i dizajna, prikazi knjiga iz likovnog područja, prikazi izložaba umjetničke fotografije, umjetnika naive (Stolnik, Lacković, Hlebinska škola), amatera, dječjih likovnih izložaba, suvenira, pitanja kritike i statusa publike, zapisi o atelierima likovnih umjetnika, bibliotekama, scenografiji (Doriana Sokolića), numizmatici, turizmu, izvornom suveniru. Iznimno je važno bilo njezino djelovanje na katedra Čakavskog sabora. Podržavala je i pratila zapisima istarsku likovnu scenu, osobito labinsku (Labinske atelijere, Mediteranski kiparski simpozij u Dubrovi, stvaralaštvo labinskih umjetnika).

Prvi zapis *Veliki kipar Franjo Laurana, medaljer, arhitekt renesanse* s podnaslovom: *Naši umjetnici koje Talijani prisvajaju* objavila je u *Vjesniku* u srijedu 29. listopada 1952. Početkom 1953. pisala je o istarskoj umjetničkoj baštini (*Život i poezija u istarskim freskama, Glagoljski natpisi u Istri, Istarska umjetnička baština obogaćuje se novim nalazima*). Prvu kritiku likovnog umjetnika (Cvijete Job) objavila je 20. lipnja 1954. Početke je obilježio i tekst o našim prvim ženama – slikarima¹³ te likovne kritike Vladimira Udatnoga, Brune Mascarellija i Lidije Salvaro.

U vrednovanju likovnog djela na samom je početku postavila *onaj dublji zahtjev za ljepotom koji može obogatiti svakog čovjeka*. Forma ili stil za nju je bilo ono što determinira unutarnju viziju, *sinonim za ono što u izgaranju, krizama, depresijama i pregnućima traži svaki stvaratelj*. Opredijelila se za onu metodu pristupa likovnom djelu i umjetniku kojom će sagledati sve strukturalne slojevitosti djela i proniknuti u izričajnu osobnost likovnog stvaratelja. Činila je to jednostavno, ne hvaleći i ne kudeći, već iščitavajući analizom, obrazlažući metodom strukturalne kritike, prihvaćajući sve okolnosti, činjenice i čimbenike u nastajanju likovnog djela, s ciljem da odčita fenomen stvaranja, otkrije prave vrijednosti umjetničkog djela i *onaj uzbuđeni ushit nad blistavom raskoši preljeva i mijena tog kraja, nad očaravajućom uznemirenošću vibrantnog, užarenog zraka i nad igrom neugasivih boja... nad suncem prelivenim pejzažima, halucinantnim predjelima pustinje i likovima ljudi što izranjaju iz vrelih atmosfera, monumentalni i hijeratski uspravni, daleki i nedokučivi u svojoj nape-toj šutnji, neuništivi poput elementa*¹⁴. I kad je pisala o skupnim nastupima (riječki Salon, Biennale mladih u Rijeci, Biennale u Veneciji, Jugoslavenski trijenale likovnih umjetnosti, izložbe Moderne galerije u Rijeci, izložbe riječke podružnice HDLU-a), isticala je *autentični život* kao podlogu svakog umjetničkog traga.

¹³ Vanda Ekl, *Naše prve žene – slikari*, *Riječki list*, 7. ožujka 1954.

¹⁴ Vanda Ekl, *Umjetnik i motiv*, Izložba Antuna Hallera, *Novi list*, 30. rujna 1962.

Upozoravala je na *špekulacije i mistifikacije* u apstraktnoj umjetnosti, na uvlačenje nelikovnog i neumjetničkog u ime slobode i nekonvencionalnosti izražavanja.

Mnogi koji su pisali o Vandi Ekl i njezinu djelu¹⁵ isticali su vrsnoću njezina izražavanja. Pisala je tako da je mnogi mogu razumjeti, strogo, ali lako shvatljivo i slikovito, bez patetike, ali i bez akademske suhoparnosti. Pronalazila je čitkost formulacija, jasnoću i lakoću stila uspjevajući objektivne činjenice iskazati na osoban način. Njezina predanost struci iščitavala se kroz jednostavnost kojom je pojašnjavala i prenosila i najsloženije stvari. Stručne podatke pretočila je u tekst tako da on odiše osobnim stilom, a zadržava ozbiljnost i razinu znanstvenog teksta. Način interpretacije složenih stvaralačkih postupaka i analitičnog razvrstavanja zaključaka u odjeljke povijesti umjetnosti, osobito prožimanje znanstvenog i literarnog (poput Ljube Karamana i Krune Prijatelja), ritam njezine rečenice i čistoća jezika zacijelo pridonose stručnosti i uvjerljivosti, ali i šarmu njezinih tekstova. Bila je radoznalog duha usmjerenog na traganje u prošlosti i u sadašnjosti. U prošlom je prepoznavala suvremenost, u suvremenom prošlost. Osim ljudskog traga, ostavila nam je nemjerljivo radno naslijeđe. Kao čvrsta podloga struke ostaju njezine studije i sinteze, monografije i predgovori, pouzdani podaci o umjetnosti u Rijeci i Istri. Sustavnim istraživanjem mnogih neobrađenih poglavlja odužila se sredini, u najvećoj mjeri ispunila obveze podržavajući vertikalnu, žar koji je iskazivala u dokazivanju, ne odustajući pred teškoćama.

Zadnja dva desetljeća bila je u samom središtu stručnog rada oko zaštite umjetničke baštine. Ono što je ostvarila i poduzela, ono što je ostavila, ono što je uložila u život, u život umjetnosti prije svega, u Istru, Rijeku, Opatiju i hrvatsku povijest umjetnosti, uzvraceno joj je poštovanjem struke. Vjerovala je u čovjeka, u moć umjetnosti i smisao stvaranja. Do kraja života zadržala je zanos. Ili, kako je dr. Branko Fučić zapisao: *Povjesničar je umjetnosti i kulture, doktor znanosti, istraživač, umjetnički kritičar, organizator znanstvenih i kulturnih priredbi, sveučilišni profesor, javni radnik, pisac. U pamćenju čitalačke publike ona će trajno ostati – kao pero*¹⁶.

Literatura:

- J. Depolo: Monografija o Vanji Radaušu. *Vjesnik*, 24(1963) 20. XI., str. 6.
 R. Matejčić: Djelo Vanje Radauša živi životom njegova temperamenta. *Novi list*, 17(1963) 23. XI., str. 11.

¹⁵ J. Depolo, L. Martini, B. Fučić, J. Bratulić, R. Matejčić, P. Strčić, J. Škunca, V. Kusin, Lj. Domić, B. Karlavaris.

¹⁶ Branko Fučić, Na rastanku s Vandom Ekl, *Domesti* br. 3-4, 1993., str. 41

- J. Bratulić: Vanda Ekl, Gotičko kiparstvo u Istri. *Oko*, 11(1983) 31. III.-14. IV. 12.
- V. Kusin: Suglasje podneblja, običaja i kulture. *Vjesnik*, 44(1983) 5. III., Pr., str. 8-9.
- Lj. Domić: Knjiga o sretnom skulptoru. *Ibid.*, 47 (1987) 16. IX., str.11.
- P. Strčić: Trajan biljeg. *Ibid.*, 50 (1990) 15. III., str. 8.
- Bibliografija objavljenih radova djelatnika Fakulteta graditeljskih znanosti u Rijeci. Rijeka, 1991., 41-57.
- I. Kirigin: Baština u srcu. *Novi list*, 47 (1993) 1. IV., str. 16.
- J. Škunca: Žena duha i djela. *Vjesnik*, 54 (1993) 2. IV., str. 15.
- B. Fučić: Na rastanku s Vandom Ekl. *Dometi*, 3-4 (1993), str. 41.
- B. Karlavaris: Likovni kritičar Vanda Ekl. *Dometi*, 3-4 (1993), str. 43.
- G. Milić: Kompleksna slika grada na Rječini. *Novi list*, 48 (1994) 6. VI., str. 22.
- P. Strčić: Prof. dr. Vanda Ekl (1920-1993). *Historijski zbornik*, 47 (1) (1994) str. 225-226.

Branka Arh

Vanda Ekl (1920–1993)

Summary

The book on Vanda Ekl is the debt to this art historian, who – in the course of four decades of her creative work – studied and evaluated our cultural heritage and contemporary visual arts; presented numerous Croatian and foreign visual artists; and published over 1,000 critical reviews and articles, monographs of Radauš, Kalina and Bahorić, the book Gothic Sculpture in Istria, the map of prints Fluminensia, and the book The Living Heritage (published posthumously). Between 1952 and 1966, she worked as junior researcher, research associate and senior research associate at the Adriatic Institute of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in Rijeka, today the Institute for Historical and Social Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts. She was intensely involved in scientific research – archival and field work on cultural, historical and art monuments in the areas of Istria and the Croatian Littoral; she further made many study visits. Vanda Ekl's biography and bibliography witness to the wide spectrum of her interest, ranging from the Gothic to the contemporaneity, and from visual arts and sculpture to architecture and monument protection; it further confirms her engagement as organiser at the Scientific Library in Rijeka, and her significant contribution as teacher and lecturer, who managed to familiarise many generations of students with the arts, leaving a deep trail. She deserved the reputation of distinguished expert and undoubted authority in her field of activity thanks to her accurate analyses and attributions. She based her system of values on solid factography, and on syntheses into which she built a humanist's broad culture, knowledge and clear criteria. Her studies and syntheses, monographs and forewords, and relevant data on the art in Rijeka and Istria remain a solid professional basis to build upon.

Keywords: Vanda Ekl; history of art; cultural heritage; Rijeka; Istria; Croatian Littoral.